

Zrinka Božić
Marina Protrka Štimec
Ana Tomljenović

KNJIŽEVNOST I REVOLUCIJE: NEKOLIKO METODOLOŠKIH ISHODIŠTA I ISTRAŽIVAČKIH PERSPEKTIVA

Obnoviti se ili umrijeti, dramatičan izbor koji Tin Ujević u eseju *Sumrak poezije* (1929) postavlja pred modernu poeziju, mogao bi se promatrati i kao sinegdoha umjetnosti nakon avangarde. Nužnost i/ili nemogućnost promjene opisuje i problematizira teorija avangarde, naročito u polemikama koje je inicirala seminalna knjiga Petera Bürgera (*Teorija avangarde*, 1974), na koju se autor kritički osvrće u tematu objavljenom u časopisu *New Literary History* (br. 41, 2010). Napetost između normativizacijskih strategija povijesti književnosti i transformativnosti umjetnosti realizira se i u vremenu nastanka i distribucije književnih tekstova i u njihovoj kasnijoj recepciji i revalorizaciji. Iz te napetosti, iz potrebe da prepoznamo, možda i uglandamo, moć umjetničkog testa koja je kadšto prekrivena patinom (ako ne i mrenom) povijesnih prijenosa, aproprijacija i tumačenja, nastali su i projekt i konferencija i zbornik znanstvenih tekstova pod istim imenom, s ključnim pojmovima *Književnost i revolucije*. Rad na projektu, istodobno intenzivan i inspirativan, proveli smo od 2018. do 2023. zahvaljujući našim kolegicama i kolegama iz projektnog tima, a konferenciju u Zagrebu (29. XI. – 1. XII. 2022.) zahvaljujući i kolegama stručnjacima iz Hrvatske i inozemstva. Projekt je prije svega bio usmjeren na istraživanje nasljeđa avangarde u književnom i društvenom polju, polazeći od suvremenog, kritičkog razmatranja historijske avangarde u širem srednjoeuropskom i južnoslavenskom kontekstu. Cilj projekta bio je razvoj temeljnih znanja i teorijsko-metodološke paradigme za razumijevanje i analizu koncepata književnih revolucija utemeljenih u estetskoj autonomiji književnosti. Pritom nam je bilo važno identificirati pretpostavke koje su omogućile avangardnu književnu revoluciju te opisati tekstualne mreže simboličkih i političkih praksi koje zajednički tvore revolucionarni, emancipacijski potencijal književnosti. Pred sobom smo prije svega postavili raznolike manifestacije avangardne književne revolucije u tekstovima kanonskih autora hrvatske i srodnih književnosti, pa čak (i naročito onda) ako je njihov revolucionarni naboj zaobiden u ranijim pristupima. Članovi

tima u tom su smislu za vrijeme trajanja projekta ponudili novi opis poetika kanonskih pisaca (pjesnika, prozaika i dramatičara) – a sve kako bi uputili na procesualnost i kontinuitet književne revolucije nakon avangarde.

Taj revalorizacijski impuls autori u zborniku dotiču u svim cjelinama, bilo da apostrofiraju autorske zahvate (Krleža, Ujević, Kamov, Cesarec, Ristić, Marinković, Šinko), zakon žanra (drama, roman, poezija), skupne i pojedinačne poduhvate, izvedbene umjetnosti i ekologiju, post/jugoslavenske književnosti, postkolonijalizam i kapitalizam, feminizam i *queer* ili pak teorijske prijepore u odnosu na avangardu, revolucije, škole i utjecaje.

Zbornik je sastavljen od sedam cjelina, među kojima prva eksplicira *Književnost kao revoluciju*, naglašavajući prvenstveno važnost umjetničkog zahvata u književno polje, a tek onda društvene i političke implikacije koje se njime proizvode. Na tom je tragu tekst pod naslovom „Avangarda Tina Ujevića“ u kojem Marina Protrka Štimec Ujevićeve književnokritičke preokupacije promatra u zrcalu Poggiolijeve i Bürgerove teorije avangarde, razotkrivši pritom njihovu istovjetnost u poimanju trajanja, ponovljivosti i uspjeha historijske avangarde. Uputivši na mjesta na kojima se Ujevićevevi esejistički i feljtonistički tekstovi preklapaju s teorijskim diskursom o avangardi, u radu se sugerira posve novo viđenje same prirode revolucionarnosti Ujevićeve književnosti. Pitajući kako se datum Francuske revolucije upisuje u povijest kazališne umjetnosti, Lada Čale Feldman u svom tekstu „Prvo tragedija, a tek onda farsa? Revolucija i njezin (književni?) *genus proximum*“ taj simbolički rez povezuje s raskolom između dviju suprotstavljenih tendencija – dramskog kazališta i (post)dramskih izvedbi. Predstavivši Badiouovo i Bennettovo shvaćanje političkih implikacija dramsko-kazališnog fenomena, okreće se dramskoj povijesti te na izdvojenim primjerima preispituje može li se drama tumačiti kao inherentno revolucionarni književni tip. Tumačeći Marinkovićev roman *Kiklop*, dramom i kazalištem bavi se i Andrea Milanko. Shakespeareov intertekst, kao i tematizacija kazališta unutar romana u njezinu pristupu Marinkovića postavljaju uz bok Adornovu shvaćanju moderne umjetnosti, a njegov roman povezuju s tradicijom menipske satire. Prateći sudbinu Ivana Cankara, Marijan Dović bavi se cenzorskim sankcijama i umjetničkim probijanjem granica društvene regulative, bilo da je riječ o javnom moralu (*Erotika*) ili vjerskoj, društvenoj i političkoj kritici (*Sluge*). Razmatrajući odnos političke represije i umjetničkog otpora, autor istodobno pokazuje da cenzura najsirovije pogađa one koji izravno napadaju nositelje političke moći, ali i da umjetnost nadržava društvene okvire kao trajno svjedočanstvo i nepotkupljivi izraz slobode.

Druga cjelina zbornika, naslovljena *Roman i (kontra)revolucija* dodatno produbljuje naznačene aspekte – prije svega u odnosu književnosti, a zatim zasebno romana i revolucionarne borbe i otpora. Nastavljajući temu naznačenu u članku Andree Milanko, Mirela Dakić nastoji razmrsiti složeno teorijsko klupko kako bi protumačila zahvat kojim je Julia Kristeva u svoju koncepciju *pjesničkog jezika* implementirala temeljne premissa Bahtinove teorije romana. Iako je u okviru tog ishodišta pjesnički jezik smatran dije-

lom monoloških tendencija, autorica ističe kako Kristevina teorija pjesničkog jezika revalorizira žanrovske granice, odnosno rascjep između monološke i dijaloške riječi, te u tome vidi potencijal koji njezina teorija može imati u revolucioniranju suvremenog (inter)disciplinarnog polja feminističke i književne teorije. S druge strane, Pavle Milenković u tekstu „Pričanje priče i poredak: roman u službi kontrarevolucije“ polazi od pretpostavke o načelnoj konzervativnosti žanra, kako bi detaljnije ocrtao mnogobrojna lica nadrealističkog pristupa romanu. Kako pokazuje, nadrealistički hibridni žanrovi koriste figure otpora, kao i manifestno, polemičko i teorijsko pisanje kako bi kreirali polemičku, angažiranu i stvaralački inspirativnu književnost. U nastavku Tea Rogić Musa odnosu romana i revolucije pristupa upućujući na simbolički zaokruženu vezu *Pana Podstolija* Ignacyja Krasickoga, jednoga od najvažnijih proznih djela poljskoga prosvjetiteljstva u kojem autor iznosi ideju idealna „gospodara“ i „domaćina“, i prvog stranog prijevoda toga romana iz pera Adolfa Vebera Tkalčevića iz 1848. godine. Milka Car, s druge strane, dva romana Ervina Šinka tumači u odnosu na učinke transpozicije biografskih i revolucionarnih iskustava u žanrovsku formu romana, pokazujući kako se njihov dokumentarni učinak realizira kao bilježenje aporija revolucionarne književnosti, kao dokumentiranje beznadnosti i proturječnosti revolucije, ali i kao ustrajno zagovaranje utopijske projekcije mijenjanja svijeta. Emancipacijski zahvat književnosti u fokusu je također i Željku Milanoviću, koji *Isušenu kaljužu* Janka Polića Kamova tumači unutar fukoovskog okvira političke teorije Michaela Hardta i Antonija Negrija. Pobunu glavnoga junaka romana promatra kroz kategorije nomadstva, dezerterstva i egzodusa, tumačeći ih kao prakse otpora predstavljene u Hardtovo i Negrijevoj studiji *Imperij*.

Treću cjelinu zbornika, naslovljenu *Avangarda kao revolucija*, otvara tekst Predraga Brebanovića „Markove sablasti“. Napisan istovremeno kao polemički odgovor na javno prešućenu 120-godišnjicu rođenja Marka Ristića (1902–1984), tekst je istovremeno i afirmacija osnovne težnje historijskih avangardi u povezivanju društvene i umjetničke revolucije. Jugoslavensko iskustvo i perspektiva nasljeđa dani su unutar široko postavljenog okvira i s osloncem na filozofski, filološki i politički „povratak Marxu“, koji je u knjizi *Spectres de Marx* (1993) ponudio Jacques Derrida (1930–2004). Naznačeni široki aspekt avangardnih zahvata, slijedom kritičkih pregleda različitih konceptualizacija pokreta kao književno-umjetničkog i društveno-estetskog fenomena nude Christine Magerski i Aida Alagić Bandov u radu „Avangarda kao socioestetski pojam“. Teorijski susret književnosti i revolucije ocrtavaju u širokom povijesnom luku – od Poggiolija, Enzensbergera, Kreuzera, Bürgera, Nobisa do Bourdieua i Luhmanna. Na njihov se pristup nadovezuje tekst Bojane Stojanović Pantović pod naslovom „Ekspresionizam, avangarda i pitanje poetičkog kontinuiteta“ u kojem prijepore u diskusiji o avangardi i modernizmu tumači s fokusom na neuralgičan položaj ekspresionizma, pri čemu objašnjava razloge njegova specifičnog položaja u povijestima avangarde.

Teme revolucije književnosti, ali i avangarde na poseban se način spajaju u citatno naslovljenoj cjelini *Avangarda Krležiana*, u kojoj autori veže i dodire književnopoetičkih

i političkih revolucija istražuju na primjeru opusa Miroslava Krleže. Oslanjajući se na metodološki aparat genetičke kritike koju nudi Dirk Van Hulle, Igor Medić se u radu pod naslovom „Uvišestručeni tekstovi – varijante Krležine *Legende*“ pozabavio Krležinom potrebom da preispisuje i doraduje vlastite tekstove. Kako bi sagledao varijantnost Krležina pisanja, autor je odabrao primjer ove prve Krležine otisnute drame, objavljene 1914., a zatim u novoj i gotovo konačnoj varijanti 1933. godine. Nadalje, Lana Molvarec sagledava Krležinu tematizaciju zelenog kadra, tumači ga kao niz mikrostruktura otpora koje izlaze na vidjelo u širokom rasponu tekstova u kojima se razmatra Prvi svjetski rat: *Hrvatski bog Mars, Veliki meštar sviju hulja, Galicija, Vučjak, Domobrani Gebeš i Benčina razgovaraju o Lenjinu, U logoru, Tumač domobranskih i stranih riječi i pojmova, Na rubu pameti*. Autorica se pritom odmiče od historiografskog pristupa naznačenom fenomenu te ga promatra u kontekstu Krležina književnog istraživanja zapreka i mogućnosti društvene promjene. Davor Beganović pak Krležin roman *Na rubu pameti* čita u kontekstu pravne i socijalne rasprave tridesetih godina, ukazujući na rascjep između prava kao institucije i diskursa te zamišlja društvene pravde. Pomno analizirajući jurističku dimenziju teksta, a napose izdvojeni fikcionalni sudski proces, autor izlaže klackalicu pozicija jurista i moralista, revolucionara i nerevolucionara, buntovnika i konformista, upućujući najzad na proturječja koja se kriju u pozadini pravnog rješenja i revolucionarnog djelovanja. U ishodištu rada Jelene Lalatović „Krizna legitimiteta: polemika Supek – Krleža (1952–1953) i mogućnosti tumačenja romana o revoluciji“ – kojim završava poglavlje *Avangarda Krležiana* – ponovo zatječemo pitanje o revolucionarnoj praksi i umjetničkom stvaranju. Uputivši na razlike u vrednovanju larpurlartizma i značajki modernističke umjetnosti u polemici Krleža – Supek, u radu se rastvara Plehanovljevo razumijevanje kompleksa koje se potom oprimjeruje usporednom analizom dvaju književnih djela – Šinkovih *Optimista* (o kojima u zborniku piše i Milka Car) i romana *Kako se kalio čelik* Nikolaja Ostrovskog.

Revolucija, poetika i aktivizam neizostavne su smjernice u revalorizaciji doprinosa koji su u umjetničkoj i društvenoj, a i sasvim političkoj sferi ostvarili feministički pokret, književnost i teorija. Cjelinu koja je posvećena ovim aspektima otvara rad Stanislave Barać i Tijane Matijević u kojem se jugoslavenska ženska proza 1930-ih godina promatra na raskrižju pojmova angažirane, ženske, lijeve i proleterske književnosti. Oslanjajući se na teorijske uvide Jacquesa Rancièrea o estetskoj revoluciji, autorice povezuju jugoslavensku i anglofonu književnost pri čemu se kao reprezentativne autorice izdvajaju Milka Žicina te Agnes Smedley. Rad Jelene Milinković posvećen je feminističkoj revoluciji koja se odvijala na stranicama jugoslavenskog tiska u periodu između dva svjetska rata, a s fokusom na časopise *Ženski pokret* (1920–1938) i *Žena danas* (1936–1940). Izdvojivši tekstove u kojima se Desanka Cvetković pozabavila istaknutim feminističkim teoretičarkama i aktivisticama – A. Kolontaj i R. Luxemburg, Milinković pomno analizira kako se govor o revoluciji pomalja kao tema građansko-feminističke platforme časopisa, ali i kako se poziv na revoluciju razotkriva kao načelo uređivačke politike. Temat dalje

razrađuje Nataša Govedić, predstavljajući otpor kao poetski i politički izraz suvremenih feminističkih pjesničkih glasova. Interpretirajući pjesme Monike Herceg, Sanje Baković, Dorte Jagić, Asje Bakić, Darije Žilić, Alena Brleka i Olje Savičević Ivančević, autorica istovremeno ukazuje i na složenost kritičke zadaće da osvijetli strategije otpora u književnom tekstu. Cjelinu proširuje i zaključuje rad Marine Gržinić, koja predstavlja izabrane suvremene poetske prakse u međudnosu postkolonijalne i postsocijalističke pozicije. Pritom ističe važnost propitivanja ovih dvaju konceptualnih sjecišta u odnosu na rasne i rodne podjele, rasizam i klasne antagonizme unutar dominantnih struktura zapadno-europskih nacionalnih država. Na tom tragu zagovara transfeminističku, migrantsku, politički subverzivnu i seksualno transgresivnu teoriju i poetiku.

Društvene i poetičke promjene zadnja su desetljeća 20. stoljeća obilježila neizostavnim post-izmima koji su tema predzadnje cjeline u zborniku. Tako se Miranda Levant-Peričić uhvatila ukoštac s neuralgičnim točkama književne historiografije, pokazujući kako se razvijao spor i razdor između nacionalne i nadnacionalne povijesti književnosti, poznat kroz razlikovanje jugoslavenske književnosti i književnosti jugoslavenskih naroda. Osim toga, prateći kako se u kritičkom diskursu rabi sintagma postjugoslavenska književnost, autorica pokazuje kako se najoštrije razlike uspostavljaju na relaciji pojmova „transnacionalnog“ (manjinskog, decentraliziranog) i „nadmacionalnog“ (sinkretičkog, hegemonijskog) te pledira na uključivost pojma postjugoslavenska književnost – koji bi označavao „samostalnu i nezavisnu književnu republiku“. Cjelinu nastavlja tekst Suzane Marjanić koja svojim naslovom evocira jednu od ključnih referenci Situationističke internacionale, Vaneigemovu knjigu *Revolucija svakodnevnoga života* (1967). Ona pokazuje kako se koncept revolucije svakodnevnoga života koristi u radu antigrupe Crveni Peristol i u Kugla glumištu. Blisko zamisli o revoluciji svakodnevice, Tanja Petrović u svome se radu okreće figuri beogradskog pjesnika i boema Radoša Terzića te razmatra njegovu naknadnu umjetničku predodžbu u romanima *Kako je Dobrišlav protrčao kroz Jugoslaviju* Milovana Danojlića i *Šumski građanin* Mome Dimića, kao i u filmu Slobodana Šijana *Kako sam sistematski uništen od idiota*. Na kraju ove cjeline, slijedom Blanchotova tumačenja smrti kao jednog od temeljnih uvjeta književnosti, Iva Tešić u svome radu analizira pripovijesti Josipa Kulundžića u kontekstu kritike utopijskog mišljenja.

Zadnju cjelinu zbornika čine tekstovi koji nude reviziju temeljnih stavova unutar pojedinih znanstvenih područja, odnosno mogućih alternacija u novim perspektivama. Postavivši pitanje o subverzivnom potencijalu dječje književnosti, Dubravka Zima bavi se likom i fenomenom Petrice Kerempuha koji sagledava usporedo s narativima o Tillu Eulenspiegelu kako bi ovaj subverzivni lik književnosti za odrasle sagledala u kontekstu njegovih upotreba u području dječje književnosti. Njezina je analiza istovremeno i književnopovijesna revalorizacija, ali i kritički zahvat u polje dječje književnosti. Matija Jelača pozabavio se razmatranjem revolucije koja se zapravo nije ni odigrala: nasuprot pre-vratničkom značaju Shannonove teorije informacije u drugim disciplinarnim poljima, u

okviru strukturalističke i poststrukturalističke misli u znanosti o književnosti ipak nije uspjela izazvati značajan učinak.

Posljednji odjeljak cjeline zaključuje Zrinka Božić s tekstom u kojem istražuje ulogu kolektiviteta u povijesnom razvoju književne teorije, posebno se zadržavši pritom na izdvojenim grupama odnosno krugovima unutar romantizma i avangarde. Dinamike teorijskih grupa, kako pokazuje, povezane su i analogne avangardnim umjetničkim pokretima: okupljaju se i nestaju često nakon radikalnog zahvata ne samo u polje svog vlastitog djelovanja, nego i u širu percepciju svijeta.

Bijes i buka revolucije sučeljavaju se s osobnim dramama i samoćom stvaranja i čitanja kroz koje se generiraju i pokreti i poduhvati i autorske poetike koje dugoročno mijenjaju strategije govora, pisanja i šutnje, oblikuju predodžbe i koncepte političkog djelovanja i zajednice, određujući smjer povijesnih procesa. Kao radikalne društvene i političke promjene, prevrati i uspostave novog poretka, revolucije su pripremane i promišljane različitim umjetničkim praksama. Književni tekstovi, više ili manje izravno, odražavaju društvene uvjete, omogućujući pitanjima koja su relevantna za zajednicu da dobiju svoj oblik i javnu vidljivost. Književnost, razumije se, može ustrajati i protiv promjena, djelovati retrogradno, a može biti i pamfletistička – čime gubi svoju umjetničku kompleksnost, odnosno relativnu ne/ovisnost o društvenim procesima. U zborniku smo u prvom redu pred sobom imali svojstvo umjetnosti da se odupire instrumentalizaciji, da svoje poetičke izbore usmjerava prema transformaciji vlastitog polja, zadržavajući istovremeno društvenu i političku relevantnost. U nadi da smo barem donekle uspjeli u zajedničkom naporu da identificiramo pretpostavke koje su omogućile (avangardnu) književnu revoluciju i da opišemo pripadajuću tekstualnu mrežu simboličkih i političkih praksi koje zajednički tvore revolucionarni, emancipacijski potencijal književnosti, zahvaljujemo autorima i recenzentima, svima koji su pomogli da zbornik ugleda svjetlo dana. Posebno zahvaljujemo Odsjeku za kroatistiku i Odsjeku za komparativnu književnost na financijskoj pomoći u završnoj fazi pripreme za objavljivanje i tiskanju zbornika.